

ШАХСДАГИ ДАЪВОГАРЛИК ДАРАЖАСИ ВА ЎЗ-ЎЗИНИ БАҲОЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ТОМОНЛАРИ

Жураев Воҳиджон Муҳаммедович

Кўқон давлат педагогика институти Жисмоний маданият методикаси кафедраси мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Ушбу мақолада шахсдаги даъвогарлик даражаси ва ўз-ўзини баҳолашнинг ижтимоий психологик томонлари тўғрисида сўз юритилган бўлиб, бир қатор ҳорижлик олимларнинг тадқиқод натижаларидан фойдаланилган. Турли ёш, жинс, ижтимоий қатламлардаги инсонларнинг даъвогарлик даражаси доим алоҳида ўрганилиши талаб этиладиган масалалардан бири эканлиги, даъвогарлик даражасининг ўз-ўзини баҳолаш билан боғлиқлиги ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: даъвогарлик даражаси, ўз-ўзини баҳолаш, когнитив компонент, эмоционал компонент, м конформ.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УРОВНЯ ОЦЕНКИ И САМООЦЕНКИ ЛИЧНОСТИ

Джураев Вохиджон Мухаммедович

Независимый научный сотрудник кафедры методики физической культуры Коканского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье говорится об уровне асертивности у человека и социально-психологических аспектах самооценки с использованием результатов исследований ряда зарубежных ученых. Уровень асертивности людей разного возраста, пола, социальных слоев всегда является одним из вопросов, требующих специального изучения, приводятся сведения об уровне асертивности, связанные с самооценкой.

Ключевые слова: уровень асертивности, самооценка, когнитивный компонент, эмоциональный компонент, конформность.

SOCIAL PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ASSESSMENT LEVEL AND SELF-ASSESSMENT IN PERSON

Juraev Vohidjon Muhammedovich

Independent researcher of the Department of Physical Culture Methodology of the Kokand State Pedagogical Institute

Abstract: This article talks about the level of assertiveness in a person and the social psychological aspects of self-evaluation, using the research results of a number of foreign scientists. The level of assertiveness of people of different age, sex, and social strata is always one of the issues that require special study, information is provided about the level of assertiveness related to self-evaluation.

Key words: assertiveness level, self-evaluation, cognitive component, emotional component, conformity.

Кириш. Мамлакатимизда охириги йилларда жисмоний тарбия ва спортнинг оммалаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини жорий қилиш, имкониятлари чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитациясига зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирокини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Бу борада шахснинг мақсад қўйиш ҳамда шу мақсадга эришиш йўлида амалга оширишдаги хатти-ҳаракатларининг асосий омилларидан бири сифатида даъвогарлик даражаси ва айниқса спортчининг даъвогарлик даражасини ўрганиш ўта муҳим ўрин тутди. Шу сабабли ҳам ушбу муаммо психологияда долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Даъвогарлик даражасини ўрганиш бўйича психология соҳасида бир қанча илмий тадқиқотлар олиб борилган. Масалани ўрганишда турли жиҳатдан, турли объектларга асосланиб тадқиқ қилиш ўрганилаётган масалани янада тўлиқроқ тадқиқ этишга ёрдам беради. Шу сабабли ҳам даъвогарлик даражасини психологик ўрганишда турлича объектларга асосланган ҳолда, турли жаҳаларда ўрганилганлигига гувоҳ бўлиш мумкин.

Турли ёш, жинс, ижтимоий қатламлардаги инсонларнинг даъвогарлик даражаси доим алоҳида ўрганилиши талаб этиладиган масалалардан биридир. Фанимиз доирасида даъвогарлик даражасини ўрганиш бўйича Левин, Дж. Фрэнк, Ф. Хоппе, М. Юкнат, Т. Дембо, Л. Фестингер, П. Сирс, Б.В. Зейгарник, В.Н. Мясишев, Б.Г. Ананьев, В.Г. Гербачевский, Е.А. Серебрякова, Л.В. Бороздина, В.С. Мерлин каби тадқиқотчилар ўз изланишларини олиб боришган. Тадқиқотчиларнинг мазкур масалага турлича ёндашувларига қарамай аксарият олимлар даъвогарлик даражасини инсоннинг ўз олдига мақсад қўйишда ва шу мақсадни амалга оширишдаги имкониятларини баҳолай олишни тавсифлашини таъкидлашади.

Маълумки даъвогарлик даражасининг шаклланишида инсондаги ёш хусусиятлари катта аҳамиятга

эга. Даъвогарлик даражасининг ёш хусусиятлари билан боғлиқлиги бўйича К.Левиннинг тадқиқотлари аҳамиятга молик. К.Левин ўз тадқиқотларида даъвогарлик даражасининг шаклланишини 2-3 ёшлиқдан бошланишини таъкидлаган. Мазкур ғоя бўйича даъвогарлик даражаси инсоннинг ўз-ўзини баҳолаши билан боғлиқ. Шунингдек К.Левин 3 ёшдан бошлаб инсон хатти-ҳаракатларида даъвогарлик шаклланиб боришини таъкидлайди. Инсон ҳаётининг дастдабки босқичида ундаги даъвогарлик даражаси шаклланмаган бўлади. Ўзи-ўзига баҳо эса катталар қандай баҳолаши билан белгиланади. Шу сабабли 3 ёшгача бўлган болаларда маълум мақсадга йўналтирилган хатти-ҳаракатлар кузатилмайди.

Даъвогарлик даражасининг ўз-ўзини баҳолаш билан боғлиқлиги, бир-бирини шартлашини юқоридаги маълумотлардан гувоҳ бўлиш мумкин. Шу ўринда ўз-ўзини баҳолаш бўйича илмий маълумотларга тўхталиб ўтамиз.

Мутахассислар ўз-ўзига баҳонинг икки компонентдан ташкил топганини таъкидлашади:

Когнитив компонент. Бу компонентда инсон ўзи ҳақида маълумотларни турли манбалардан олади.

Эмоционал компонентда инсон ўз шахсига турли томондан қарайди (характер, хулқ-атвор, одатлар ва ҳоказо).

Америкалик психолог У.Жеймс ўз-ўзини баҳолашнинг қуйидагича формуласини ишлаб чиқади:

Ўз-ўзига баҳо=Муваффақият/Даъвогарлик даражаси.

Мазкур формуладан кузатиш мумкинки муваффақият асосида даъвогарлик даражаси ва ўз-ўзига баҳо туради.

Кўплаб тадқиқотчилар ўз-ўзига баҳонинг мазмунан 3 турини ажратишга кўрсатишади: жуда юқори, жуда паст, адекват.

Жуда юқори ўз-ўзига баҳо инсонда:

мукамаллик комплекси (“мен мукамалман”) шаклида шаклланади;

ўз имкониятлари, шахсияти, қобилиятларини идеаллаштиради, ҳаддан ташқари бўрттиради;

ўз психологик комфорт ҳолатини сақлаш учун муваффақиятсизликларини бефарқ қолдиради;

кучсиз жиҳатларини кучли томон сифатида кўрсатишга ҳаракат қилади. Бунда ўртиқча агрессия ва қайсарлик намоён бўлади;

бошқалар билан “қайта алоқа” ўрнатишни йўқотади. Атрофдагилар билан самимий мулоқотни йўқотади;

танқидларга ўта тоқатсиз;

ўз олдига бажариб бўлмас мақсадлар қўяди;

ўз имкониятларидан ортиқ даъвогарлик даражасига эга бўлади;

манманлик, кўполлик, агрессивлик каби салбий хулқ-атвор сифатлари шаклланиши мумкин.

Ўз-ўзига паст баҳо берувчи инсон:

доимий хавотирли кайфиятда бўлади;

ўзига ишончи паст, тортинчоқ, ҳаддан ташқари эҳтиёткор;

атрофдагилар руҳсати ва кўллаб қувватлашига жуда боғланиб қолган;

конформ, бошқалар таъсирига тез тушиб қолади;

нотўлиқлик комплекси мавжудлиги туфайли доим ўзини жуда аҳамиятли шахс эканлигини исботлашга ҳаракат қилади;

ўз олдига амалга ошира оладиган кичик мақсадлар қўяди;

ўз муваффақиятсизликларидан қочишга ҳаракат қилади, уларни ўз ҳаётига таъсирини ошириб юборади;

ўзи ва атрофдагиларга ҳаддан ташқари талабчан, ўзини жуда кўп танқид қилади;

“майда” ҳолатларга ҳам катта эътибор беради, шу сабабли оилада ва ишда кўп низога боради.

Адекват ўз-ўзига баҳо берувчи инсонда қуйидаги психик жараёнлар содир бўлиши кузатилади:

адекват когнитив шаклланиш;

ҳимоя механизми ишлаши.

Ўз-ўзига баҳо беришнинг ҳар учала турига мос равишда даъвогарлик даражаси ҳам шаклланади:

юқори даъвогарлик даражаси;

паст даъвогарлик даражаси;

адекват даъвогарлик даражаси.

Ўз-ўзига баҳо шаклланиши билан параллел равишда даъвогарлик даражаси шаклланади.

Даъвогарлик даражасини ўрганиш бўйича тадқиқотлар базасида ёш даврлари ёки ўқув жараёнида ўрганилган тадқиқотлар билан бирга имконияти чекланган инсонлардаги даъвогарлик даражасини ўрганиш бўйича тадқиқотлар ҳам ўрин олган. Мазкур тадқиқотларнинг фойдали жиҳатлари имконияти чекланганларнинг даъвогарлик даражаси билан соғлом инсонларнинг даъвогарлик даражалари ўртасидаги тафовутлар, имконияти чекланган инсонларнинг даъвогарлик даражаларидаги ўзига хос жиҳатлари ва улардаги даъвогарлик даражалари шаклланишидаги феноменал ҳолатларни изоҳлашда жуда қийматли илмий манбалар йўриқнома бўлиб хизмат қилади.

Имконияти чекланган инсонларнинг даъвогарлик даражасининг долзарблиги шундан иборатки, уларнинг жамиятдаги ўз ўрнига эга бўлишида, жамият билан фаол алоқага чиқиши учун уларнинг имкониятларини аниқлаган ҳолда зарурий ижтимоий-психологик муҳит шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Имконияти чекланган инсонлардаги даъвогарлик даражасини ўрганиш тадқиқотларини турли гуруҳларга ажратган ҳолда таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир. Бунга ногиронликнинг турли даражада сараланиши сабаб бўлишини келтириб ўтиш мумкин. Қуйида имконияти чекланганларнинг даъвогарлик даражаларига тўхталиб ўтилган тадқиқотларни қисқа таҳлилини кўриб чиқамиз.

Гапириш ҳамда эшитиш функцияларида камчилиги, нуқсони бўлган одамлар ижтимоий муҳитда кўпроқ алоқага чиқиш имкониятлари нисбатан кўпроқдир. Кар-соқовлар ҳамда эшитишида камчилиги борларни психологик ўрганишда В.П.Дудьев, Н.В.Надёжина, А.С.Саблеваларнинг тадқиқотлари эътиборга молик. Улар ўз тадқиқотларида нутқий ривожланишида камчилиги бўлган болаларни тадқиқ қилишган бўлиб, ўз тадқиқотларида мазкур камчиликка эга бўлган болаларнинг улардаги таянч-ҳаракат органлари фаолияти ва уларнинг хулқ-атовридаги боғлиқликларни таҳлил қилинган. Улар ўз тадқиқотларида нутқий ўсишда орқада қолган болаларда ўз камчиликлари туфайли эҳтиёжларини тўлиқ қондира олмаслик уларнинг ўз-ўзини баҳолашда, даъвогарлик даражасини шаклланишида, келажакда мақсад қўйишда таъсир қилишини таҳлил қилганлар. Даъвогарлик даражасини инсоннинг жисмоний ҳолатига боғлиқлигини муаллифлар ўзларининг тадқиқотларидаги эмпирик натижалар ёрдамида аниқлаб беришган.

И.Ю.Левченко тадқиқотларида нутқида камчилиги бор болаларда агрессивлик, эмоционал беқарорлик каби ҳолатларни қайд этади. Бу эса уларнинг мақсад қўйишда иккиланишлар, даъвогарлик даражаларининг ва ўз-ўзига баҳонинг пасайишига сабаб бўлади.

Н.Л.Белопольска, Т.А.Болдырева, Н.А.Жулидова, М.Ю.Орешкина, О.А.Слинько, Р.Б.Стеркин, Т.Н.Прилепска, О.Н.Усановалар ҳам имконияти чекланган болаларнинг ўқув жараёнидаги даъвогарлик даражасини ўрганишга қаратилган тадқиқотлар олиб борганлар. Уларнинг тадқиқотлари ўқув жараёнида имконияти чекланган болаларнинг даъвогарлик даражасини аниқлаш, унинг шаклланишига сабаб бўлувчи омилларни ўрганишга қаратилган бўлиб мазкур муаммони тадқиқ этишда илмий манба бўлиб хизмат қилади.

Хулосалар. Демак юқоридаги назарий таҳлиллариимизга таянган ҳолда шуни айтиш мумкинки, шахсда ўз-ўзига баҳо шаклланиши билан параллел равишда даъвогарлик даражаси шаклланади. Бундан ташқари имконияти чекланганларнинг даъвогарлик даражаси билан соғлом инсонларнинг даъвогарлик даражалари ўртасидаги тафовутлар мавжуд бўлиб, уларнинг жамиятда ўз ўрнига эга бўлишида, жамият билан фаол алоқага кириша олиши учун имкониятларини аниқлаган ҳолда зарурий ижтимоий-психологик муҳит шакллантиришда улардаги даъвогарлик даражаси муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

Бороздина Л.В. Исследование уровня притязаний : Учеб. пособие / Л. В. Бороздина. - 4. изд., доп. - Москва : Психология, 2000. – 181 с.

Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2000. 512 с

Сидоров К.Р. Концепт «Уровень притязаний» в истории зарубежной психологии // Вестн. Удм. ун-та. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2008. Вып. 2. С. 56-63.

Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. СПб.: Питер; М.: Смысл., 2003. 860 с .

Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. СПб.: Речь, 2001. 240 с.

Nasirovna, M. R. (2022). The role of psychological diagnosis in clinical practice. Conference, 4-6.

Мелибаева, Р. Н. (2022). Клиник амалиётда когнитив функциялар ва уларнинг бузилишлари психодиагностикаси. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 928-932.

Narmetova, Y., Melibayeva, R., Akhmedova, M., Askarova, N., & Nurmatov, A. (2022). Psychodiagnostics attitude of the psychosomatic patients' disease.

Мелибаева, Р., & Абдиназарова, И. (2020). Тиббий психодиагностика: муаммо, мулоҳаза ва ечимлар.

Melibayeva, R. N. (2021). Status and Prospects of Medical Psycho-Diagnostics in Uzbekistan. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(12), 555-565. Muhammedovich, Juraev Voxidjon. «The role of reaction in the formation of competition motivation in athletes.» *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 28-29.

Mukhammedovich, Juraev Vohidjon. «Psychological Features of Competitive Motivation of Athletes.» *Central asian journal of literature, philosophy and culture* 3.11 (2022): 312-314.

Mukhammedovich, Jurayev Vokhidjon. «Psychological Foundations of Willpower in the Formation of Competition Motivation in Athletes.» *Central asian journal of literature, philosophy and culture* 3.11 (2022): 315-318.

Toxirjonovich, Arabboyev Qaxramon, et al. «THE ROLE OF SPORT IN PEOPLE'S HEALTH.» *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).

Mukhtorovna, Yuldasheva Jamilakhan. «EFFECTIVE WAYS OF MANAGING THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FIELD OF SPORTS.» *Open Access Repository* 8.12 (2022): 693-697